

Bruken av Slaget ved Kringen som ledd i den offisielle konstruksjonen av den krigerske norske bonden i truskap til den danske kongemakta 1612-1814

Gudbrandsdalsseminaret på Maihaugen 1. februar 2012, Øystein Rian

Det er ofte en stor kontrast mellom hvor sprikende og flertydig virkeligheten er og hvor entydig og lettfattelig den blir i ettertid. Her skal jeg tale om den offisielle bruken av Slaget ved Kringen på 1600- og 1700-tallet. Det vil da bli klart at denne bruken av Kringen ikke kan sees isolert, men at den henger sammen med en langt større fortelling med påstander om alle norske bønder. Dette må forstås i lys av maktforholda der bøndene skulle ha en rolle som liknet den de er tildelt på sjakkbrettet.

Den kontrasten jeg skal snakke om her kom til sterkt uttrykk i samtida, under Kalmarkrigen da Slaget ved Kringen fant sted. Kristian 4. laget da en stor plan for hvordan mange tusen norske bønder skulle utkommanderes og settes inn i en invasjon i Sverige. Det skulle skje i en knipetangsmanøvre der en dansk leiehær skulle angripe Sverige fra sør og nordmennene fra vest. Gikk alt som kongen håpet, skulle han bringe Sverige tilbake til den danskdominerte Kalmar-unionen, den som svenskene hadde brutt ut av 90 år tidligere. I det minste skulle den svenske kongen svekkes slik at han ikke lenger utgjorde noen trussel mot den danske kongen.

Men bruken av de norske bondesoldatene var en uforberedt improvisasjon. Norge hadde vært et dansk lydrike i snart hundre år, dvs. en koloni uten noen politisk medinnflytelse. Det var den danske kongens militære overlegenhet som hadde sørget for dette, mens den samme kongen hadde latt den gamle norske leidangsordningen forfalle, slik at nordmennene var helt ute av militær trening. Dette var lenge i kongens interesse, fordi det da var lett å dominere nordmennene. Slik hadde kongen gjennomtruffet den største samfunnsomveltningen i Norge i historisk tid, dvs. reformasjonen og avskaffelsen av det norske selvstyre.

Men hver gang det ble krig med Sverige ble umyndiggjøringen av nordmennene plutselig problematisk for danskekongen. Med festninger som Akershus og den kongelige marinen kunne han nok holde den norske befolkningen i age, men det holdt ikke når det gjaldt å få dem til å slåss mot svenskene. Da det kom til krig, kommanderte kongen bøndene til krigsinnsats uten at de var forberedt på det. Det skjedde tre ganger etter selvstendighetstapet fram til midten av 1600-tallet, i 1563-70, 1611-13 og 1643-45. Hver gang gjorde de norske bøndene alt de kunne for å slippe å delta i krigen, enten ved å nekte tvert å la seg kommandere til grensetraktene eller i hvert fall å nekte å delta i krigen.

I Sjuårskrigen 1563-70 var det bare på Vestlandet styresmaktene klarte å få bøndene til å slåss mot svenskene, da de hadde rykket inn i Trøndelag og på Østlandet, og vestlendingene ble med etter drastiske trusler og henrettelser av bondeledere. Under Kalmarkrigen nektet igjen tusener av bønder å bøye seg for soldatutskrivningene, og de som lot seg bevege til leirer nær svenskegrensa, nektet å gå over grensa. Det forekom unntak fra denne hovedregelen, og i det viktigste unntaket fikk bønder fra Båhuslen svi for å ikke å ha nektet militærtjeneste. Under et mislykket tokt inn i Sverige forhandlet Kristian 4.s leiesoldater seg til fri avmarsj fra

svenskene, mens svensker og dansker overlot båhusleningene til sin skjebne, som var å bli slaktet ned i hundrevis i Nya Lödöse kirke.

30 år seinere, i den såkalte Hannibalsfeiden 1643-45, hadde Kristian 4. endelig begynt å organisere en hær i Norge. Den bestod av utenlandske offiserer og utskrevne norske bondesoldater. Men treningen hadde kommet kort, og nordmennene mukket titt og ofte mot å gå offensivt til verks. Kristian 4.s stattholder i Norge var svigersønnen Hannibal Sehested. Han prøvde å få nordmennene til å slåss, og derfor kalte de krigen for Hannibalsfeiden. Han fortalte i brev til andre embetsmenn om hvor upopulær han var i befolkningen. ”Nordbaggen er ond at lide på når det går udi kniben,” skrev Sehested.

Men tilbake til Kalmarkrigen. Det var ikke bare Kristian 4. som satset på leietropper. Det gjorde også den svenske kongen. Den danske kongen vervet sine profesjonelle soldater mest fra Tyskland. Der hadde han mange slektninger og allierte rundt om i fyrstehusene. Den svenske kongen vervet da tropper i Skottland og Nederland. Og når folk skulle skipes langt av lei, var Nederland et godt utgangspunkt. Det var herfra Johan van Mönnichhoven kom med et tusentall menn til Trøndelag i juli 1612. Og derfra marsjerte de uhindret til Sverige.

Etter at krigen tok slutt i januar 1613 satte Kristian 4. i gang et meget omfattende rettsoppgjør mot en krigsmotvillig befolkning. Kongen var ikke interessert i å avfolke landet, så det ble få dødsstraffer, men tusener av bønder ble dømt til sviende straffer i tap av eiendom og bøter. Dette var et gjennomgripende tiltak for å stramme opp og disiplinere befolkningen. De skulle huske at det lønte seg dårlig å stikke kjepper i kongens hjul.

Det som skjedde ved Kringen stod altså i sterk kontrast til norske bønders normale atferd. Trolig var det ikke tanken på å kjempe for kongen som opptok gudbrandsdølene. De handlet uten å vente på futen, og de gjennomførte aksjonen etter eget hode, uten påbud fra kongen – han visste ikke om det som skjedde før det hele var over. Når det gjaldt det større krigsbildet, oppførte ikke gudbrandsdølene seg annerledes enn folk i andre bygder. Embetsmennene som hadde kommando over en leir ved Magnor og Tolvmilskogen var misfornøyd med de ulydige bøndene som var samlet der, blant andre var de fra Gudbrandsdalen. Det er i hvert fall helt misvisende når det seinere ble sagt og skrevet at alle unge menn var ute av dalen på militærtjeneste for kongen da skottene kom. Langt i fra, det var unge menn i dalen sammen med de eldre.

For styremaktene må Kringen ha kommet som en gledelig overraskelse. Og ved å premiere innsatsen bidrog kongen og hans menn til at slaget i ettertid fikk en offentlig status, slik det skjer når myndigheter tar regien og kaster sin glans over det som er gjort. Da blir det som har skjedd flyttet fra den private til den offentlige sfæren. Samtidig blir de premierte opphøyd, mens alle de andre fortsetter som anonym allmue. Dette skyldes vel dels behovet for å utpeke helter, dels at premiere er knapphetsgoder som ikke kan strøs ut til hundrevis av mennesker. Kongen trengte å beholde sitt inntektsgrunnlag også i Gudbrandsdalen. Han kunne ikke gjøre hundrevis til selveiere.

Det er ikke mulig å følge i detalj hvordan mytedannelsen om Kringen utviklet seg. En faktor i det var hva folk i Gudbrandsdalen fikk ut av historien i muntlige traderinger. Det var en historie om kløkt og handlekraft. Så har myndighetspersoner vridd på denne fortellingen for at den kunne brukes til deres formål, dvs. å oppmuntre til militærtjeneste for kongen. Det har vært hevdet at Kringen ble brukt for å mobilisere til å gjenerobre Trøndelag høsten 1658. Vi har ikke noe kildebelegg for at det ble argumentert med Kringen, men det kan likevel godt ha skjedd – det lå jo vel til rette for det. Det er i alle fall tydelig at det var en spontan vilje til å delta i gjenerobringen av Trøndelag høsten 1658, en vilje som manifesterte seg i store ytelser i mannskap, proviant, materiell og hester. Slik var det også på Vestlandet. Gudbrandsdøler og vestlendinger hadde gode grunner til å hindre at det kom ei riksgrense mot Trøndelag. Den regionale motivasjonen minnet altså om motivasjonen for slaget ved Kringen.

Så kom det kongelige eneveldet fra 1660 til 1814, det var framfor alt en militærstat. Tre fjerdedeler av statsinntektene ble brukt til det militære, og nå ble nordmennene bundet til en fast og omfattende militærtjeneste. En større del av den mannlige befolkningen enn i noe annet europeisk land måtte gjøre militærtjeneste enten til lands eller vanns. I innlandet var det hæren som krevde alt. Alle gårder og plasser ble delt inn i militære legder, slik at hver legd måtte stille en eller flere soldater til en krigstjeneste som varte i mange år.

I dag er folk og medier aldri tilfreds med ytelsene fra NAV og sjukehusvesenet. Men den gang var det ikke snakk om å få noe for den skatten en betalte – skattepengene folk betalte finansierte statens tvangsapparat. Da var det ikke rart at denne staten brukte de argumenter den kunne finne for å få folk til å tro at de var denne statens tjenere. Her spilte Kringen en rolle.

Norge hadde ruiner fra en fjernere og mer ærerik fortid, men landet var uhyre fattig på statuer og minnesmerker, slikt blir det ikke satset på i en koloni. Ett av de ytterst få minnesmerkene som ble satt opp var det ved Kringen på 1600-tallet. En ekstra glans ble kastet over dette minnesmerket under det første kongebesøket etter 1660. Det var da Kristian 5. reiste gjennom Gudbrandsdalen i 1685. Her stoppet han ved Kringen og så på minnesmerket. Ved seinere kongebesøk i Norge gjentok dette seg som et fast rituale, et møte mellom den øverste krigsherren og hans trofaste folk.

I likhet med premieringen rett etter slaget tjente dette til å knytte Kringen til den danske kongemakta. Det ble gjort ved å framheve angivelig norske verdier som typiske både for Kringen og for nordmennene. Disse verdiene var taperheten og kongetroskapen – de ble løftet fram og knyttet sammen i en uløselig enhet. Dette ble stadig tydeligere utover på 1700-tallet, dels slik at utsagnet ble fremmet så allment at det ikke var rom for å nevne Kringen spesielt, dels ved at Kringen ble uttrykkelig omtalt som et sted hvor disse edle egenskapene utfoldet seg med resolutt kraft.

Da Kristian 6. skulle reise gjennom Norge i 1733, ble det reist et nytt minnesmerke ved Kringen, og nå med en lang innskrift som startet med et utsagn hentet fra Fredrik 4.s minnemynt i 1704: ”Mod, troskab, tapperhed og hvad som giver ære, den heele verden kan blandt norske klipper lære.” Videre stod det at her ble det vist at taperhet, troskap og mot

fantas i fullt mon i gudbrandsdølenes bryst. Det var noen som kalte seg ”vi” som satte opp denne minnestøtten på Kristian 6.s vei. ”For ham vi reede er, at vove blod og liv indtil vor ånd går ud, og kroppen ligger stiv.” Til slutt stod det at 600 skotter ble slått av et mindre tall bønder fra Lesja, Vågå, Fron og Ringeby. Minnesmerket ble tydeligvis satt opp på lokalt initiativ, sikkert av folk som tilhørte den regionale eliten, mest sannsynlig med tilknytning til embetsstanden.

Gerhard Schøning skrev av innskriften på sin reise gjennom Gudbrandsdalen i 1775. Minnesmerket ble reparert i 1802, og Niels Hofman Sevel Bloch merket seg det i 1806. Han syntes det var merkelig at det var en simpel ”trestøtte” som han kalte den, at den ikke var bekostet av norsk marmor eller sandstein. Først i 1827 ble den avløst av en noe flottere støtte av kleberstein, også da på lokalt initiativ.

Det vi kan lære av dette er at det var en eiendommelig fusjon mellom offisiell kongelig propaganda og en lokal bruk av historien for å fremme et bilde av gudbrandsdølene som kongetro og tapre. Det kunne komme godt med for dem som skrev bønnskriv (supplikker) til kongen. I offentligheten var det særlig skrivekyndige litterater som fremmet den offentlige Kringen-mytologien, stadig vekk med denne foreningen av gudbrandsdalsk og norsk *image*-bygging og regimekonform kongetroskap.

Det var på 1700-tallet at denne litterære tradisjonen om Kringen fant sin faste form. Først ute var mannen til heltinnen fra 1716, Anna Colbjørnsdatter, dvs. soknepresten i Norderhov på Ringerike, Jonas Ramus. Han omtalte Slaget ved Kringen i sin *Norriges Beskrivelse* fra 1715. Ludvig Holberg var en viktigere historieformidler enn Ramus. Holbergs grunnholdning slo da igjennom. I seinere år har det vært en intellektuell mote å benekte at nordmenn la noe i å være norske før 1800-tallet. Dette skyldes dels uvitenhet om tida før 1800, dels at de da la andre egenskaper i hva som var typisk norsk enn det som ble politisk korrekt på 1800- og 1900-tallet. Mange hevder at Holberg ble fullstendig dansk, men han etterlot seg mange spor av at han glødet for Norge. Han var en nordmann i *diaspora* som tilpasset seg de daværende maktforholdene. Og ett ledd i denne tilpasningen var en konsekvent royalisme. Men da brukte Holberg omtalen av det norske til å gi sine landsmenn forhøyet status i kongens øyne, han påstod nemlig at nordmennene var eksemplarisk kongetro og tapre.

I *Danmarks Riges Historie* fra 1733 omtalte Holberg slaget ved Kringen slik at det var 2300 skotter og nederlendere som gikk fra Romsdalen og ned i Gudbrandsdalen – han hentet tallet 2300 fra den tyske historikeren Samuel Pufendorf, men hos Pufendorf dreide det seg om summen av de leiesoldater som svenskene vervet, altså både de som gikk gjennom Trøndelag og de som gikk gjennom Gudbrandsdalen. Holberg hevdet at disse 2300 ville forene seg med en svensk invasjonsstyrke på Hedemarken – dette hadde han fra Ramus. Men alle de 2300 ble ”slagne udi et snevert pass ved Breide, og blev til en erindring der på samme sted oprettet en støtte med en inscription, at skotternes anfører der var omkommen med sin hær. Slaget bliver endnu af bønderne i Gudbrands-Dalen kaldet Skotteslaget”.

Holbergs far var en trøndersk bondesønn som gjorde militær karriere og ble kommandant på Bergenhus. Han var det eneste menneske som Holberg var inderlig glad i. Farens viktigste

innsats var kampen for Norge i åra 1658-60, først i Trøndelag, så i Halden. Selv hadde Holberg vært et år i Sør-Fron i barndommen, og han kombinerte sin respekt for faren med anammelse av den gudbrandsdalske heltehistorien.

I *Danmarks og Norges beskrivelse* fra 1729 allmenngjorde Holberg fortellingen om de flotte norske bøndene. Han skrev at de norske odelsgårdene var en slags adelsgårder og ”at en norsk odelsmand er en adelsmand i mignature”. De danske kongene hadde bestandig forsvart odelsretten. ”Thi den samme hærlighed giver de norske bønder en ambition, som er nyttig for landet udi krigs-tider; Thi såsom de fleste bilde sig ind at nedstamme fra gammel norsk adel, hvilken meening ikke kand være gandske u-grundet, så have de gemeenligen deeres ære meer kjær end andre bønder, og derfor udi tapperhed intet folk i verden eftergive.” Med dette sitatet forlater vi Holberg.

Men Kringen vandret videre i historiebøkene. I 1749 omtalte den danske embetsmannen Niels Slange gudbrandsdølenes innsats i Slaget ved Kringen i sin *Den stormægtigste Konges Christian den Fierdes Historie*. I motsetning til Holberg brukte Slange offisielle dokument fra samtida. Slanges kongehistorie var som alle historiebøker om de danske kongene gitt ut med kongens godkjenning, det dreide seg altså i høy grad om en offisiell historieskring.

Og vel 40 år seinere fikk en annen dansk forfatter, Ove Malling, et oppdrag fra statsledelsen om å skrive en lesebok som oppfordret barn og unge til troskap mot kongen og vilje til å ofre seg for den dansk-norsk-holsteinske staten. Resultatet var *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* som kom ut i 1777. Malling tok med Slaget ved Kringen blant de store og gode handlingene (og han oppgav å bygge på Slange og Ramus). Hos Malling utgjorde skottene en tropp på 600 mann, dette tallet hadde han fra Slange. Malling skrev at det var fogden Lars Gram som i en hast samlet alle de kampdyktige bøndene i distriktet og at Gram førte en flokk, bondelensmannen Guldbland (Berdon) Sejelstad en annen. De forberedte grundig sitt angrep og gikk så løs med mot og hurtighet. Skottene ble ”nedslagne for Fode og størstedelen nedstyrtede i en Elv ved siden av Veien.” De øvrige prøvde å flykte, men ”bleve de alle nedlagte på Stedet. Bare to skotter overlevde. Ikke ett ord her om massakren etterpå! ”På stedet, hvor de norske bønder da så tappert sloge for fædrenelandet, er opreist en støtte af steen”. Malling nevner faktisk ikke kongetroskapen her, men det henger sammen med at han delte boka si inn i 18 egenskaper, og slaget ved Kringen ble plassert under kategorien ”Kierlighed til fædrenelandet”.

Vi nærmer oss nå slutten av den offisielle historieskrivingen på 1700-tallet. Den norske historikeren Gerhard Schøning skrev aldri historie om tida etter 995, men han reiste gjennom Gudbrandsdalen i 1775, og da skrev han nøyaktig ned hva som stod på minnetavla ved Kringen. Han skrev også ned det som ble fortalt om Slaget ved Kringen, og sammenfatningen til Schøning er ganske lik Holbergs – farget av Schønings sterke norske patriotisme. Han skrev at affæren kunne ”tiene til beviis, at den ild og varme, det mood og den tapperhed, som gjorde de norske, i gamle dage, til en skræk, næsten for heele Europa, endnu ulmer i de norske bønders brøst.” Schøning la ikke skjul på at fangene ble for størstedelen drept, men noen av dem var nesten umulige å få has på. Bøndene tolket dette da slik at de var trollmenn.

Schøning ville helst tro at massakren var et falskt rykte, men innrømte at noe kunne være sant, fordi dette var en barbarisk tid. Og en allmue overlatt til seg selv, oppest av en uventet seier og ravende fulle av sterk drikk var i stand til å foreta seg slikt, skrev Schøning. Og så visste de ikke hvordan de skulle klare å passe på fangene, la han til.

Schøning fortalte også at det ble sunget ei vise, ”dog vist ikke af nogen mester i poesien”, så Schøning så ingen vits i å skrive den av, men han gav en sammenfatning av innholdet, og der var beretningen om massakren med. Dette må være den Dølevisa som soknepresten i Vågå Hans Peter Schnitler Krag gjengir i sin sagnbok om skottetoget i 1838. Krag skriver at visa ble diktet av en gudbrandsdøl, men innholdet er slik at det høyst sannsynlig er skrevet av en embetsmann i distriktet, trolig en prest. Det er skrevet på rent dansk uten lokalismer, bøndene omtales om hverandre som døler og nordmenn, og visa slutter med et fromt vers med formaning om å holde seg til Guds vilje og bud ”og for ingen deel stole på vor egen magt og styrke. Gud kan os snarlig tage fra når vi hannem ei frygte.” Trolig er visa skrevet av en prest fra den lutherske ortodoksiens tid, dvs. før 1730.

Visa er altså mer interessant i innholdet enn den er verdifull som poesi. Det motsatte kan kanskje sies om Edvard Storms *Sinklarvisa* som første gang ble publisert i 1782, fem år etter at Ove Mallings bok kom ut. Prestesønnen Storm fra Vågå var også nordmann i København, og han overtrumpet faktisk Holberg i norsk partiotisme. Han skrev at det ble spådd for Sinklar at han måtte bite i graset for nordmannen. I Gudbrandsdalen gikk parolen om at ”Soldaten er ude på kongens tog, vi må selv landet forsvare”. Bøndene tok med seg øksa og rifla, og kampropet lød: ”Frem bønder” Frem I norske mænd! Slåer ned, slåer ned for fode!” Og så sluttet Storm med de manende ordene:

Ei nogen levende siæl kom hjem,
som kunde sin landsmand fortælle,
hvor farligt det er at besøge dem
der boe blandt Norriges fiede.
End kneiser en støtte på samme sted,
som Norges uvenner mon true;
Vee hver en nordmand, som ei bliver heed,
så tidt hans øine den skue!

Her ser vi at norske patrioter allerede på 1700-tallet fullførte en metamorfose av fortellingen om Slaget ved Kringen til en fortelling om et ganske spesielt norsk heltemot. Lenge skjedde det i kombinasjon med en uttalt propaganda for absolutt troskap mot den danske kongen. Men hos Storm er det som den norske nasjonalismen seiler videre for egen vind. Den seilassen fortsatte etter 1814, men da ble påstandene om nordmennes militante kamp mot ikke bare anakronistiske, men også helt i utakt med den avmilitariseringen som ble gjennomført i det

norske samfunnet. Det var ikke som militante soldater nordmennene utmerket seg verken da eller seinere – heller ikke gudbrandsdølene.